

DEN POLSKA UPPRORSMYTEN

Barbara Törnquist Plewa

1. Ordet myt används flitigt inom modern' humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning och får inte sällan olika betydelser. Trots det svårbestämda och odefinierbara i detta begrepp har jag valt att använda mig av det eftersom det enligt min uppfattning lämpar sig för beskrivning av det slags kollektiva föreställningar som jag tänker presentera i denna artikel. I nedanstående analys använder jag mig av en egen definition av mytbegreppet. Jag har formulerat den med stöd av Ernst Cassirers och Mircea Eliades arbeten. Med myt menar jag här en på irrationell basis byggd föreställning, övertygelse eller uppfattning om verkligheten, framsprungen hos ett kollektiv eller en individ på grund av ett emotionellt behov. Det är just den irrationella och emotionella grunden som skiljer begreppet myt från sådana termer som tradition eller idé. Det karaktäristiska för myten är att den utgår från det förflutna, ger tolkning åt nutida händelser och sträcker sig mot framtiden genom att den formar tänkandet i viss riktning och i viss mån uppfattas som profetisk.¹

Den företeelse i det polska kollektiva medvetandet som jag här betecknar som upprorsmyten är mycket omdiskuterad men långt ifrån utförligt beskriven i den polska kulturhistoriska forskningen. Man kallar den ibland för "upprorsimpuls" eller "upprorsmodell", men jag har valt beteckningen "upprorsmyten", eftersom denna föranleder oss att analysera företeelsen från nya synvinklar. Samma beteckning användes intuitivt av den polske författaren Jarosław Iwaszkiewicz. Han skrev: "Vi lever alla för att någon gång på vårt lands altare nästan rituellt offra en hekatomb av pojkar och flickor, precis som det var någon gång någonstans i sagorna, i länder som hade andra myter" (1977,116). Samma tankegång finns hos litteraturforskaren Maria Janion som i samband med sin analys av den polska romantiska traditionen skriver:

"Upprorsmyten är en extern kraft, som organiserar den polska mentaliteten. Den har en hotfull och irrationell makt med heliga och rituella egenskaper. Det är Molok som kräver offer, Mysterium Tremendis" (1984, 356).

Vad är då upprorsmyten? Vad är dess innehåll? Enligt den tes jag vill lägga fram i denna artikel är upprorsmyten en i det polska kollektiva medvetandet djupt inrotad övertygelse om att varje generation av polacker är moraliskt förpliktigad att fortsätta kampen (oftast väpnad kamp) för Polens frihet och självständighet. Denna känsla av plikt och skyldighet bygger på uppfattningen att kampen för frihet är ett moraliskt imperativ, att man inte får kompromissa ifråga om friheten och att de tidigare offer som förfäderna gjorde för friheten inte får glömmas. Dessa offer förpliktigar de följande generationerna att fullfölja förfädernas gärning. Upprorsmyten innefattar också en övertygelse om att varje uppror är viktigt och meningsfullt, även om det slutar med nederlag. I kraft av den mytiska tolkningen väger nederlaget Uka tungt som seger. Det viktigaste är nämligen inte att vinna utan att kämpa, att inte ge upp. Ingen kamp är förgäves, eftersom Gud eller historien till slut måste belöna dem som kämpar för friheten. Det goda måste vinna över det onda. Inget offer är förgäves. Minnet av alla som föll i upproren håller uppe nationens vilja att överleva och att kämpa vidare.

De centrala begreppen i upprorsmyten är alltså - *frihet* och *offer*. Myten gör dessa begrepp till absoluta värden som överförs till kommande generationer. Om en generation övertar en myt övertar den samtidigt de värden som myten överför (Kołakowski 1972, 14-16). Genom myten blir dessa värden till *sacrum*.

2. Varje myt har sin egen "utgångspunkt", en egen "ursprungssituation". Den utgörs av en eller flera historiska händelser som ägde rum i ett specifikt andligt och emotionellt klimat och gav anledning till mytisk tolkning. När man söker en sådan utgångspunkt för den polska upprorsmyten, riktas vår uppmärksamhet i första hand på 1800-talets första hälft, dvs. på den romantiska epoken i Polens historia. Det var ju då som de flesta polska nationella upproren ägde rum. Dessutom var det just Romantikens ideologer som högst skattade de värden som den polska upprorsmyten överför, nämligen -frihet och offer.

Den polska upprorsmyten är otvivelaktigt en romantisk myt. Den formades under inflytande av Romantikens historiefilosofi och den tidens politiska händelser i Polen. Den kodifierades i den polska romantiska litteraturen, som blev dess direkta bärare. Men trots detta bör denna myts utgångspunkt sökas tidigare, nämligen året 1795 som är en viktig vändpunkt i den polska nationens historia. Då upphörde Polen att existera som stat till

följd av att dess territorium delades mellan Ryssland, Österrike och Preussen. Denna händelse innebar en chock för den polska nationen. Att i en handvändning förvandlas från en stormakt till en förtryckt koloni orsakade hos det polska folket en traumaupplevelse och känsla av historisk orättvisa. För att motsätta sig historiens dom valde nationen att mytiskt omtolka historien. Myter blev nationens redskap i kampen mot historien.² Upprors-myten blev en av dem. Dess utgångspunkt är "mordet på Konungariket Polen"³ och själva myten är just en protest mot den polska suveräna statens död. År 1795 förlorade polackerna sin nationella frihet och därmed blev frihet för dem en dröm, ett ideal med allt mer abstrakta drag. Frihet sågs inte längre som en process utan som ett tillstånd som existerade en gång i det förflutna, i Jagiellonernas Polen. Friheten mytologiserades alltså på basis av en arketypisk-mytisk längtan efter "det förlorade paradiset". Inte utan betydelse var det faktum att en viktig del av "den dödade" polska adelsrepublikens kulturarv utgjordes av kulten av friheten och den väpnade kampen. Detta arv utvecklades och förstärktes ytterligare på 1800-talet då Romantiken anpassade det till den moderna typen av kultur och gjorde det till hela nationens ägodel.

Frihet var en grundläggande kategori i Romantikens historiefilosofi. Romantikerna såg mänsklighetens historia som ett enda skridande mot frihet. De uppmanade till protest mot förtryck, slaveri och orättvisa, till kamp, även om denna var utsiktslös.⁴ Enligt dem var det viljan och känslan som räknades, inte de materiella krafterna. All kamp, alla heroiska dåd skattades högt. De var värdefulla även om de slutade i nederlag. Alla offer behövdes, eftersom de i sista hand vägde tyngst när Guds dom skulle avkunnas. Genom offer och lidande kunde man uppnå andlig fullkomlighet. I den romantiska ideologins anda formades den polska upprorsmyten. En viktig roll i denna process spelade den polska romantiska litteraturen. Den satte som sitt mål att bidra till bevarandet av det polska nationella medvetandet genom att skapa en andlig polsk stat (Janion, Żmigrodzka 1978, 9-10). Den romantiska litteraturen inpräntade i polackerna en övertygelse om att nationens frihet var det högsta värdet. Den gav upphov till en allmän uppfattning att en individs liv och lycka är beroende av hela nationens öde och att man därför borde vara redo att överge privatliv, hem och familj för att kämpa för det fria Polen. Den glorifierade hjältar som föll i befrielsekampen.

Den romantiska litteraturens stora inflytande på polackernas sätt att tänka och handla berodde huvudsakligen på två faktorer. Dels var det ett resultat av att den under åren av ofrihet fick ersätta många samhälleliga

institutioner och blev det enda forumet för politisk och samhällelig diskussion, dels berodde det på att Romantiken förkunnade litteraturens överhöghet över livet. Den bjöd livet att efterlikna litteraturen, och den polska 1800-talskulturen och även politiken underkastade sig litteraturen (Janion 1985, 28).

Den polska upprorsmyten formades alltså under Romantiken i ett ständigt växelspel mellan den romantiska kulturen och det polska folkets politiska och existentiella situation. Den politiska situationen skapade behov av myter hos den förtryckta nationen. Den romantiska kulturen var på grund av sina immanenta egenskaper i stånd att tillhandahålla dessa myter.

3. I boken *Der Mythos der ewigen Wiederkehr* betonar Mircea Eliade att ett av mytens mest karaktäristiska drag är dess förmåga att aktualisera sig cykliskt, i ständiga återkomster i människornas medvetande. Den polska forskaren Maria Zielińska tillägger dessutom att en myt är levande endast då den kan pånyttfödvas i historien, återupplevas på nytt och bekräfta nationernas och individernas identitet (1983, 384). Den polska upprorsmyten fungerar just på det viset. Varje uppror bekräftar det föregående upproret och utgör en förebild för det framtida. Själva kärnan i den mytiska upprorscykeln utgörs av de romantiska upproren (1830-31, 1846, 1848, 1863-64). De blev modeller för framtiden. Men romantikerna som byggde upp den mytiska cykeln drog i dess sfär in även tidigare historiska händelser, som enligt dem förebådade den framtida frihetskampen.

Barkonfederationen 1768-1772 - den polska sarmatiska adelns protest mot Rysslands ingripanden i adelsrepublikens politik framstod för romantikerna som det första nationella upproret. Barkonfederaterna var för dem föregångare till Romantikens upprorsmän, en länk mellan det gamla och det nya Polen.

3 maj-konstitutionen- ett sista försök att rädda den polska adelsrepubliken genom reformer, kopplades också till den mytiska upprorscykeln. Romantikerna betraktade den som en akt av nationell andlig befrielse, en modell för en mild revolution eller ett fredligt uppror.

Kosciuszkoupproret 1794, vilket hade som mål att försvara 3 majkonstitutionen och resterna av Polens oberoende, såg romantikerna som en

viktig länk i upprorskedjan. Under varje uppror på 1800-talet väckte man minnet av Kościuszkoupproret. Det hyades i många romantiska sånger och dikter (t ex av Ujejski, Berwiński, Goszczyński). Man skapade legender om dess hjältar - Kościuszko, Kiliński, Bartos Głowacki. Man ansåg att den ed om trohet i kampen för friheten som Kościuszko avlade år 1794 på Krakows torg förpliktigade också de kommande generationerna. Slaget vid Raławice som ägde rum under detta uppror och slutade med seger tack vare böndernas modiga attack mot fiendens kanoner tolkades mytiskt av romantikerna. Det sågs som en påminnelse och profetia om att Polen blir fritt endast om bönderna ansluter sig till befrielsekampen (Ziejka 1977,85).

Det första polska romantiska upproret bröt ut år 1830 och kallas för **Novemberupproret**. Detta uppror var av stor betydelse för hela den mytiska upprorskedjan. Dess avantgarde utgjordes ju av de unga romantikerna som under upproret medvetet anknöt till de tidigare ovannämnda länkarna i befrielsekampen. Den för upprorsmyten viktiga känslan av plikt och skyldighet gentemot förfäderna uppträder för första gången tydligt under Novemberupproret.⁵ I upprorspoesin uppnår glorifieringen av friheten en höjdpunkt. Till exempel i den då skrivna och än idag populära sången "Warszawianka" framställs frihet som det högsta sacrum. Kampen för friheten är en helig plikt.

Som en följd av Novemberupproret föddes ännu ett mytiskt sacrum -offret för friheten. Den romantiska poesin efter 1830 hyllar alla som var och är beredda att dö på frihetens altare. Den ger uttryck åt tron att varje offer, som upprorsmännen gjorde, hade en mening, även om deras kamp inte kröntes med seger. Karaktäristiskt för de polska romantikerna vid den tiden är ett palingenetiskt synsätt på döden. Den ses som början till pånyttfödelse. Detta synsätt blir ett viktigt inslag i upprorsmyten. De dödade upprorsmännen betraktas i kraft av den mytiska tolkningen som sädeskorn som faller i jorden för att ge liv åt en ny växt.⁶ Samma mytiska tanke, fast uttryckt genom ett religiöst mönster återkommer i den messianistiska ideologin som växer sig stark i de polska emigrationskretsarna efter Novemberupproret och sprids genom de stora romantiska diktarnas (Mickiewiczs, Słowackis, Krasińskis) verk. Kristus dog för att återuppstå och på-samma sätt skulle det polska folket lida och uppoffra sig för att senare "återuppstå till friheten".

Det är inte svårt att förstå att alla dessa tolkningar som blev ett bestående element i upprorsmyten föddes ur behovet att ge mening åt det

lidande som den polska nationen fick utstå efter Novemberupprorets nederlag. På det viset hjälpte upprorsmyten det polska folket att bearbeta den tragiska erfarenheten av död och nederlag. Den visade människorna mening med deras närmastes död. Att motsätta sig döden, att ge den mening är enligt Ernst Cassirer en grundläggande funktion för allt mytiskt och religiöst tänkande (1946, 47-49).

Upprorsmyten hade ett starkt grepp om polackerna under hela den romantiska epoken. Den återupplevdes på nytt av den polska nationen under Januariupproret 1863. I Januariupprorets poesi och kampsånger anknyter man till hela den upprorscykeln som beskrivits ovan. Man ser sin kamp som en fortsättning på förfädernas gärning.⁷ Dokument och litteratur från den tiden vittnar om att många deltagare i upproret var medvetna om att det var dömt till nederlag. De var ändå beredda att kämpa och att ge sitt liv eftersom de såg det som en moralisk plikt och de trodde på värdet av sitt offer. Ett exempel härpå är ett brev från upprorsmannen och poeten Mieczysław Romanowski till sin syster, i vilket han bl a skrev följande:

"Jag är övertygad om att varje familj i sinom tid måste förrätta ett offer på frihetens altare. Såvitt jag vet har familjen Romanowski inte gjort något sådant offer på länge. Ödet har kanske valt mig för ett sådant offer. Ifall det är så, ske dess vilja" (Gawin, Sudolski 1972, 146).

Med denna övertygelse deltog Romanowski i Januariupproret och stupade i det.

Januariupproret infogade ännu ett sacrum i den polska upprorsmyten -upprorsmännens gravar. I litteraturen efter Januariupproret (t ex hos Orzeszkowa, senare hos Żeromski och Strug) är dessa gravar oftast dolda i skogen, fördömda av de ryska förtryckarna, men omspunna av legender bland folket. De blir mytalstrande. De spelar en viktig roll i de litterära hjältarnas patriotiska mognande. De utgör en moralisk förpliktelse för de överlevande (Witkowska 1987, 215).

Det var mycket tack vare litteraturen som minnet av det av positivisterna hårt attackerade Januariupproret bevarades och upprorsmyten fördes vidare till nästa generation.

Med Januariupproret tog den romantiska epoken slut i Polens historia, men den romantiska ideologin blev ett bestående arv i polackernas medvetande. Flera polska forskare (Walicki, Bromke, Janion) har till och med påpekat att man kan tala om Romantikens cykliska återkomster i Polens kultur. Det intressanta är att dessa återkomster hänger ihop med den politiska situationen. De uppträder när polackernas nationella aspirationer växer. Dessutom kan man observera att varje sådan återgång till Romantiken sammanfaller med en ny aktualisering av den polska upprorsmyten.

4.1. Den första återgången till Romantiken ägde rum under åren 1890-1914. Denna period kallas till och med i den polska litteraturhistorien för Neoro-mantik. De mest framstående författarna vid denna tid var emotionellt och intellektuellt involverade i det romantiska arvet och tog i sina verk gärna upp de romantiska upproren till diskussion (t ex Wyspiańskie *Novemberratten* och *Befrielsen* eller Żeromskis *Den trogna floden. En saga från år 1863*). Denna litteratur styrde i hög grad polackernas tankar mot nya försök att återfå landets självständighet och oberoende genom väpnad kamp. Efter att ha varit ett stridbart ämne under positivismens frammarsch gjorde sig frågan om nationellt oberoende allt mer gällande vid slutet av 1800-talet. Det år 1893 grundade starka, polska socialistiska partiet PPS ville kombinera strävan efter socialism med strävan efter nationens självständighet. En av dess ledande figurer, Józef Piłsudski, var fast besluten att prioritera den nationella frågan. Under första världskriget skapade han polska legioner som skulle kämpa mot Ryssland och han engagerade sig starkt för återerövrandet av Polens självständighet. 1918 uppfattades han av den polska nationen som "självständighetens fader" och blev Polens Marskalk. Mycket tyder på att Piłsudski förkroppsligade den polska upprorsmyten. De flesta av hans biografier ser i honom en arvtagare till de polska romantikerna. Minnet av Januariupproret var honom mycket kärt. Han författade flera skrifter om detta uppror i vilka han bekände att det för honom var en viktig inspirationskälla i den politiska verksamheten. Historikern Janusz Pajewski påpekade att Piłsudski representerade åsikten att varje generation av polacker borde göra ett uppror, även om detta slutar med nederlag. Till sist måste konjunkturen nämligen vända och segern kommer (Pajewski 1988, 12). Piłsudski försökte två gånger att sätta igång ett polskt uppror mot ryssarna och misslyckades båda gångerna. Det första försöket ägde rum år 1905 under det rysk-japanska kriget och det andra år 1914, då han med Första Skyttebrigaden gick in i Kongresspolen och manade till uppror. Trots att det

krigströtta polska folket hade svart att följa Piłsudskie uppmaningar så var det fyllt av beundran för honom. Han förkroppsligade deras drömmar. Han var den som lydde och förverkligade upprorsmytens budskap om det moraliska imperativet att fortsätta förfädernas kamp. Unga polacker som skyndade till Piłsudskie legioner attraherades av hans romantiska aura och fick tillsammans med honom återuppleva den polska upprorsmyten. Detta framgår tydligt t ex i den bland legionärerna enormt populära sången "Vi -Första Brigaden" som var skriven för dem och uttrycker deras "credo". Sången för fram legionärernas övertygelse om nödvändigheten att kämpa, även ensam och mot alla odds. Det återkommande elementet i den är upprorsmytens sacrum- offeret. (Symbolen härför är ett offerbål i omkvadet).

4.2. Upprorsmyten aktualiserades i samband med att Polen återfick sin självständighet år 1918. Den polska nationen kunde nämligen inte se "självständighetens under" som enbart ett resultat av en för Polen gynnsam konjunktur på den politiska arenan. Var då alla tidigare offer förgäves? Detta kunde man inte acceptera. I stället såg man 1918 som den tid då myten uppfylldes, övergick i historia. Piłsudskis legionärer fick enligt den mytiska tolkningen skörda frukten av alla de tidigare upprorens offer. Denna allmänt utbredda uppfattning fick fäste även i den dåvarande polska historiografin. 1918 betraktades i mellankrigstidens historieskrivning som en höjdpunkt då nationens alla heroiska offer blev belönade. Polens historia sågs som historien om en oupphörlig kamp för frihet. Inget offer var meningslöst på vägen till friheten. Detta var en linjär, romantisk och mytisk historieuppfattning och den dominerade i Polen under mellankrigstiden (Bromke 1987,2).

Romantiken spelade stor roll i det dåvarande Polens propaganda och utbildningsväsende. Härtill bidrog flera samverkande faktorer. Dels var den generation som fick uppleva "självständighetens under" särskilt mottaglig för romantiska symboler och stereotyper, dels såg landets makthavare (speciellt Piłsudski) sig själva som arvtagare till alla upprorsmän och hela den romantiska traditionen. Till detta kom Polens utsatta politiska läge (hotet från Tyskland och Sovjet) som gjorde att man ville uppfostra ungdomen till beredskap att när som helst offra sitt liv för landets frihet. Den romantiska traditionen och särskilt upprorsmyten var lämpliga redskap för detta ändamål.

4.3. Den generation som fick möta det andra världskrigets fasor hade uppfostrats i den romantiska ideologins anda. Den hade med den anammade upprorsmyten och kunde aktualisera den när den tvingades att kämpa för sin överlevnad. Upprorsmyten mobiliserade nationen till motstånd mot ockupanten och gav alla offer och lidanden en mening.

Den underjordiska litteratur som spreds under ockupationen anknöt till Romantiken och var bärare av upprorsmyten. Denna litteratur och de gamla romantiska verken inspirerade Hemlandsarméns (Armia Krajowa, förk. AK) soldater. Detta påpekades senare av Tadeusz Konwicki (själv soldat i Hemlandsarmén) som i en av sina romaner skrev: "I dessa polska och ärkepoliska böcker hämtade vi ett imperativ - att dö för Polen" (1976, 75).

Mycket talar för att Warszawaupproret 1944 kan ses som en ny aktualisering av upprorsmyten. Jan Ciechanowski, en framstående historiker och expert på Warszawaupprorets historia konstaterar i sin doktorsavhandling att bakom beslutet att sätta igång det tragiska Warszawaupproret låg den i den polska politiska kulturen djupt inrotade traditionen av uppror. Tidigare uppror utgjorde förebilder för polackerna och gav dem impulsen att ta till vapen mot ockupanten (1971, 378). Men det räcker inte med en tradition för att människor skall offra sina liv. Denna tradition måste mytologiseras - bli till en irrationell och emotionell kraft som påbjuder en viss handling. Det finns flera belägg på att upprorsmyten låg bakom stämningarna i Warszawa före upproret. Ett exempel är det sätt på vilket Hemlandsarméns högsta ledning resonerade innan den gav klartecken till att starta upproret. I sin bok om upproret, byggd på intervjuer, återger J.F. Steiner bland diskussioner bland Hemlandsarméns ledande personligheter. Samtalen visar att dessa människor redan före upproret var beredda på nederlag, men de trodde på offrets värde, på dödens värde. De kände att det var deras moraliska plikt att sätta igång kampen. De visste också att Warszawas befolkning förväntade sig detta av dem. Ett av Steiners intervjuoffer sammanfattar så här: "Upproret var en historisk nödvändighet, (...) ett fatum, för vilket vi var tvungna att ge vika" (Steiner 1981).

Detta slags tänkande var karaktäristiskt inte bara för Hemlandsarméns ledning, utan också dess soldater. En av deltagarna i upproret - Helena Zakrzewska skrev följande:

"Upproret var en villkorlös uppmaning, som skulle följas. Det kändes ovärdigt att ens resonera om man skulle delta eller ej. (...) Upproret var segerrikt fast vi var tvungna att kapitulera. Det räddade nämligen det som är viktigast för det polska folket - kärleken för frihet" (Zakrzewska 1981).

4.4. Vad hände med upprorsmyten efter 1944, i Folkrepubliken Polen? Den kommunistiska regimen tog i sitt politiska program fasta på positivisternas och de sk politiska realisternas idéer i deras mest extrema form dvs lojalis-men. Detta var en konsekvens av regimen beroende av Sovjetunionen. Den romantiska ideologin och upprorsmyten attackerades i den marxistiska historiografin, i läroplaner och inom kulturlivet. Detta var särskilt påtagligt under Stalintiden då man angrep alla nationella traditioner. Warszawaupproret t ex var närmast ett tabubelagt ämne på den tiden.

Den antiromantiska trenden i Polens politik och kultur höll i sig även efter Oktoberkrisen 1956 under det sk "tövädret". Orsak därtill var dels traumaupplevelsen efter det tragiska Warszawaupproret, dels de intellektuellas strävan att efter Stalintidens hårda ideologisering av kulturlivet bli fria inte bara från det påtvingat socialistiska, utan även det nationella. Författare och konstnärer ville frigöra sig från den kvävande polska atmosfären och attackerade alla nationella myter, inklusive upprorsmyten. Myten överlevde dock som en potentiell kraft i det polska nationella medvetandet främst på grund av tre faktorer. För det första uppbars den av den romantiska litteraturen som fortfarande ingick i ungdomarnas socialisering i skolorna. Regimen ville använda denna litteratur för att lära ungdomen en patriotism som den hoppades kunna manipulera. Men regimen underskattade det faktum att romantikens patriotiska ideal helt är förenat med frihetsidealet och att den romantiska litteraturen ofta identifierar patriotism med beredskap att kompromisslöst kämpa för friheten, även med vapen i hand. Den andra faktorn som främjade upprorsmyten var den stora betydelse som den sk "muntliga" eller "privata" historieförmedlingen spelade i den nya generationens socialisering. Föräldrarna och mor- och farföräldrarna överförde minnet av kampen och upproren till ungdomarna. Deras berättelser åhördes med desto större uppmärksamhet eftersom historieundervisningen i skolorna var dogmatisk och ibland rent av antinationell. Den tredje försvararen av upprorsmyten blev den katolska kyrkan. Kyrkan representerade den romantiska synen på den polska historien. Kyrkans överhuvud Kardinal Stefan

Wyszyński försvarade i sina predikningar den av regimen attackerade upprorstraditionen och uppmanade ungdomarna att ha upprorshjältar som förebilder (Wyszyński 1972).

4.5. Oppositionens framväxt efter kriserna 1968,1970 och särskilt efter 1976 innebar en vändpunkt i Polens politiska och kulturella liv. I slutet av 1970-talet växer i samhället ett starkt behov av att protestera mot den rådande ordningen. För att en enad protest skulle vara möjlig uppstår även ett behov av integration. Det visar sig då att den romantiska traditionen och den däri inrotade upprorsmyten tillhandahåller just sådana integrerande element. Den skapande intelligentian börjar intressera sig för den romantiska traditionen för att söka "förbund med det kollektiva medvetandet" (Werner 1987, 181). Under 1970-talets andra hälft kan man tala om "den romantiska väckelsen" i det polska kulturlivet. Intresset för Romantiken blir märkbart i litteratur, bokutgivning, film, teater, utställnings-verksamhet.

Återgången till Romantiken åtföljs på samma sätt som i början på 1900-talet av politiska scenförändringar och en aktualisering av upprors-myten. Det första tar sig uttryck i bildandet av KOR (Kommittén för Arbetarnas Försvar) 1976 och KPN (Konfederationen för ett Oberoende Polen). KPNs medlemmar var särskilt fascinerade av upprorsmyten. De såg Piłsudski som sin ledstjärna och i en deklaration, utfärdad vid organisationens grundande förklarade de sig vara en ny länk i den kedja av polska frihetskämpar som börjar med Barkonfederaterna (1979). De anknöt alltså direkt till den polska upprorskedjan.

Men upprorsmyten aktualiserades först och främst i den diskussion om de polska upproren som ägde rum i den polska litteraturen och pressen på 1970-talet. I den illegala, litterära tidskriften *Zapis* utgav t ex Tadeusz Konwicki romanen *Kompleks polski (Det polska komplexet)* i vilken han bl a diskuterade frågan om Januariupprorets mening. Hans ställningstagande låg i linje med upprorsmyten. Upproret hade enligt honom inte någon mening såtillvida att det var dömt till nederlag, men samtidigt fanns det inte något annat val, eftersom det var en moralisk plikt att protestera. Liknande resonemang hittar man i J. Strykowski bok *Przybysz z Narbony (Besökaren från Narbonne)* och i andra böcker från samma tid.

Upprorsmytens aktualisering framträder också i den historiska debatten, som vid den tiden karaktäriserades av en omvärderad syn på de polska romantiska upproren. Medan en kritisk hållning till dem dominerat bland historikerna under efterkrigstiden, så kunde man på 1970-talet skönja en allt mer spridd övertygelse att upproren behövts för att bevara det polska nationella medvetandet, att upprorsmännen var bärare av etiska värden och moralisk styrka, och att minnet av upproren alltid har stimulerat den unga generationen till protest och kamp. Det bästa exemplet på den typen av resonemang utgjorde den debatt som flammade upp i den officiella och ickeofficiella pressen vid slutet av 1970-talet kring Tomasz Łubieński bok *Bić się czy nie bić (Att slåss eller icke slåss)*. Detta var en ganska provokativ bok, som diskuterade betydelsen och meningen hos de polska upproren 1794, 1830, 1863. Historikern Adam Bromke redovisade senare denna debatt i sin bok *The Meaning and Uses of Polish History* och konstaterade att den romantiska tolkningen av historien var klart dominerande i den (1987, 77). Debatten visade enligt honom hur djupt, om än kanske omedvetet, polackerna var hängivna åt idén att de bara kunde återfå sitt oberoende genom väpnad kamp.

Diskussionen om de polska upproren kom också in på Warszawaupproret, det enligt mångas mening sista polska romantiska upproret. Allt fler historiker och debattörer började ansluta sig till tesen att detta uppror på långt sikt stärkte nationens vilja att motsätta sig de nya påtvingade makthavarna. Minnet av upproret-integrerade nationen och gav den styrka inför mötet med den nya regimen. Dessa åsikter kom av naturliga skäl klarast till uttryck i den litteratur som utgavs i exil. Ett exempel på detta är Jan Nowaks välkända bok *Kurier z Warszawy (Kuriren från Warszawa)*. I bokens efterord försvarar Nowak beslutet om Warszawaupproret och konstaterar att det inte fanns någon annan utväg i den dåvarande situationen. Denna kamp var enligt honom en moralisk plikt och den räddade på sikt nationens kampvilja och motståndskraft (1978, 443). Upprorsmyten aktualiserades på det viset i polackernas medvetande på 1970-talet, men det skedde först och främst på det intellektuella planet. Däremot återupplevdes myten emotionellt på nytt av det polska folket under Solidaritetstiden 1980-81.

4.6. Mycket tyder på att Solidaritet i det polska folkets medvetande blev inlemmat i upprorsmyten. Detta tog sig till uttryck i språkbruket. När man

talade om Solidaritetsrörelsens uppkomst använde man frasen "Solidaritet bröt ut" (jmf "upproret bröt ut"). På det viset kan man normalt inte tala i polskan om en organisations grundande.

Vidare använde man sig under den tiden gärna av symboler, paroller och citat som var uttryck för upprorsmytens innersta väsen. Maria Janion har i en artikel i "Pismo", nr 13 från 1981 gett ett rad exempel på detta. Hon skriver bl a om ett romantiskt citat från Byron, som fästes på en pappersark på korset framför Leninvarvet under augustistrejken 1980. Det löd:

"Kampen för frihet
När den väl har börjat
överförs som arvet
från fadern till sonen
och även om den bryts
hundra gånger
så slutar den med seger"

Solidaritet anknöt till hela den mytiska upprorscykeln. Under augustistrejken 1980 blev t ex "Barkonfederaternas sång" (Słowackis pastisch på ett stycke barockpoesi) enormt populär bland arbetarna. Sången var en påminnelse om den händelse som romantikerna betraktade som det första polska upproret.

Solidaritet anknöt också till 3 maj-konstitutionen som en modell för "en mild revolution". Det var Solidaritetets förtjänst att man 1981, för första gången sedan 1939, officiellt firade den dag då konstitutionen antogs.

Till Kościuszkouproret från 1794 anknöt böndernas Solidaritetsorganisation (symboliken och parollerna på deras affischer) och likaså Lech Wałęsa. Solidaritetsledaren avlade i maj 1981 på torget i Kraków samma ed (om trohet mot kampen och folket) som Kościuszko 1794.

Novemberupproret 1830 ägnades särskild uppmärksamhet, eftersom man i november 1980 firade dess 150-årsminne. Jubileet sammanföll i tiden med en skärpt konflikt mellan regimen och Solidaritet och stämningen i landet var upprorisk. Detta väckte tanken att "det är likadant som det har varit" och att man deltog i en återkommande nationell rit. Kyrkor och teatrar fylldes med människor som kom för att lyssna på den romantiska

upprorspoesin. Den 30 november tände man levande ljus längs hela den väg, som kadetter från Warszawas Officersskola gick 1830 för att ge tecken till resningens början.

Januariupproret uppmärksammades mest efter militärkuppen (13 december 1981), eftersom det representerade en modell av ett gerillakrig. Då skrev man både i den officiella och i den underjordiska pressen en rad artiklar, i vilka man jämförde situationen i Polen 1981 med situationen 1863. Solidaritet utgav då också en serie frimärken med avbildningar av Januariupprorets ledare.

Som en viktig länk i upprorskedjan sågs Warszawaupproret. Det var särskilt aktuellt genom sin närhet i tiden. Fortfarande levde ju människor som deltagit i denna resning. Under 1980-81 visade det sig att upprorsmän från 1944 blev hjältar och förebilder för de polska ungdomarna. De upplevde sig själva som deras arvtagare. Under strejker runt om i landet använde de strejkande vit-röda bindlar liksom AK:s (Hemlandsarméns) soldater under Warszawaupproret. AK:s och Warszawaupprorets symboler dök också upp på fabriksmurar, Solidaritets dekaler och frimärken.

Artiklar om alla dessa uppror och citat ur den romantiska poesin fyllde Solidaritets regionala bulletiner i hela landet. På möten sjöng man sånger med rötter i den romantiska traditionen t ex den tidigare omtalade "Vi Första Brigaden", Piłsudskilegionernas sång eller den nyskapade sången "Låt Polen förbli Polen" av Pietrzak. Texten till denna sång var en poetisk sammanfattning av upprorsmytens innehåll. Den blev, som A. Bromke påpekat, "en ny nationalsång under Solidaritetstiden" (1987, 80).

Solidaritetsmedlemmarna inordnade på det viset emotionellt och spontant sin organisation i den polska upprorsmyten. Jag skulle i det här fallet hålla med sociologen A. Gella som anser att Solidaritet började som en fri fackförening men sedan förvandlades till ett slags "fredligt uppror", under vilket hela nationen mobiliserades kring mål som långt överskred målen för en vanlig fackförening (Bromke 1987, 202).

De exemplen som beskrivits ovan pekar på att det polska folket såg Solidaritet som en ny länk i upprorskedjan, som en fortsättning på den kamp som förts av tidigare generationer. Enligt upprorsmyten fick ju varje generation av polacker vara beredd på att ta upp kampen för friheten. 1980-81 kände polackerna att turen var kommen. Känslan av en

återkommande mytisk cykel förstärktes ytterligare när krigstillståndet infördes den 13 december 1981 och Solidaritet led ett nederlag. Krigstillståndets poesi och artiklar i den underjordiska pressen vittnar om att detta nederlag gav nationen en upplevelse av fatalism, av att historien "upprepar sig". På det viset fick den mytiska tolkningen av historien ny näring; Polackerna kunde uppleva att historiens mytiska hjul vreds igen och de fick delta i upprorsmytens alla sekvenser med kampens rus och nederlag. Ånyo fick det polska folket erfara den tragiska ironi som tycks vara inbyggd i dess historia.

NOTER

1. Enligt den polske forskaren Franciszek Ziejka är det detta drag som skiljer myten från legenden, vilken endast är vänd mot det förflutna. Se Ziejka 1977,132.
2. Enligt Mircea Eliade har myten haft denna funktion i mänsklighetens historia sedan urminnes tid. Se Eliade 1953,230-231.
3. Jag använder här Ryszard Przybylskie uttryck. Se 1983a.
4. Så var fallet med den s.k. progressiva romantiken som t ex den franska och den polska.
5. Många exempel på detta kan man finna i Ryszard Przybylskie, Maria Janions och Alina Witkowskas artiklar. Se 1983.
6. Här ser man spår av det urgamla mytiska mönstret som kallas för eleusiskt. Se Maria Janion, Maria Żmigrodzka 1978, 565.
7. För en utförlig analys av Januariupprorets poesi se Janion, Żmigrodzka 1978, 454-560.

BIBLIOGRAFI

- Bromke, Adam: 1987, *The Meaning and Uses of Polish History*, New York.
- Cassirer, Ernst: 1946, *The Myth of the State*, London.
- Ciechanowski, Jan: 1971, *Powstanie Warszawskie*, London.
- Eliade, Mircea: 1953, *Der Mythos der ewigen Wiederkehr*, Düsseldorf.
- Gawin B., Sudolski Z.: 1972, *W promieniu Lwowa, Żukowa i Medyki. Listy Mieczysława Romanowskiego 1853-1863*, Warszawa.
- Iwaszkiewicz, Jarosław: 1974, *Sny. Ogrody. Serenite*, Warszawa.
- Janion, Maria: 1983, 'Rewolucja polityczna a rewolucja literacka', *Powstanie listopadowe 1830-31*, Wrocław, 329-339.

- Janion, Maria: 1984, *Czas formy otwartej*, Warszawa.
- Janion M., Żmigrodzka M.: 1978, *Romantyzm i historia*, Warszawa.
- Janion, Maria: 1985, 'Romantiken och Polen'¹, *Artes* nr. 3, 25-36.
- Kołąkowski, Leszek: 1972, *Obecność mitu*, Paris.
- Konfederacja Polski Niepodległej, 01.09.1979, *Akt - Deklaracja - Tymczasowy statut*. Konwicki, Tadeusz: 1976, *Kalendarz i klepsydra*, Warszawa. Nałęcz, Daria och Tomasz: 1987, *Józef Piłsudski - legendy i fakty*, Warszawa.
- Nowak, Jan: 1978, *Kurier z Warszawy*, London.
- Pajewski, Janusz: 1988, 'Postawa dziejowa Józefa Piłsudskiego', *Józef Piłsudski i jego legenda*, Warszawa, 7-28.
- Przybylski, Ryszard: 1983a, *Klasycyzm czyli prawdziwy koniec Królestwa Polskiego*, Warszawa.
- Przybylski, Ryszard: 1983b, 'Symbolika powstania listopadowego', *Powstanie listopadowe 1830-31*, Wrocław, 341-364.
- Steiner, Jean Francois: 1981, 'Varsovie 44', *Poglądy*, nr 15, 09.11.1981, 17-22.
- Werner, Andrzej: 1987, *Polskie, arcypolskie*, London.
- Witkowska, Alina: 1983, 'Klasycystyczny i romantyczny teatr wydarzeń', *Powstanie listopadowe 1830-31*, 377-381.
- Witkowska, Alina: 1987, *Wielkie stulecie Polaków*, Warszawa.
- Wyszyński, Stefan, Kardynał: 1972, *W sercu stolicy, Z gniazda orląt*, Rom.
- Zakrzewska, Helena: 1981, 'Niepodległość będzie twoją nagrodą, zdrada będzie karana śmiercią', *Tygodnik Solidarność*, nr 21, 21.08.1981, s. 11.
- Ziejka, Franciszek, 1977: *W kręgu mitów polskich*, Kraków.
- Zielińska, Maria, 1983: 'Poezja romantyczna i życie', *Powstanie listopadowe 1830-31*, Wrocław, 383-391.

Lunds Universitet